

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Тетяна Чаркіна

*Національний університет цивільного захисту України***Анотації:**

Досконале вивчення гуманітарною наукою соціально-культурних аспектів глобалізації сприятиме продуктивному діалогу цивілізацій і культур. Вагомими інструментаріями для побудови нового глобального суспільства стануть: обґрунтування й дослідження особливостей національних культур, соціально-економічних і політичних систем; знаходження історичних аналогій у розвитку етносів і цивілізацій; проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного й міжцивілізаційного діалогу; переосмислення та істотна корекція соціокультурної і світоглядної позицій універсализму.

Чаркіна Тетяна. Глобалізація: соціально-культурний аспект. Доскональное изучение гуманитарной наукой социально-культурных аспектов глобализации будет способствовать продуктивному диалогу цивилизаций и культур. Основательными инструментариями для построения нового глобального общества станут: обоснование и исследование особенностей национальных культур, социально-экономических и политических систем; нахождение исторических аналогий в развитии этносов и цивилизаций; проектирование путей углубления межкультурного и межкультурного диалога; переосмысление и существенная коррекция социокультурной и мировоззренческой позиций универсализма.

Charkina Tetiana. Globalization: socio-cultural aspect. The searching study of socio-cultural aspects of the globalization by the human studies will conduce to the efficient dialogue between civilizations and cultures. The ground and the research of features of the national cultures, socio-economic and political systems; the find of historical analogies and coincidences in the development of ethnic groups and civilizations; the design of future ways of deepening of the intercultural and civilizational dialogue, the rethinking and significant correction of socio-cultural and philosophical position of the universalism will be significant tools for creation of the new global society.

Ключові слова:

глобалізація, соціально-культурні аспекти, історична антропологія, історичне пізнання, міжкультурний діалог.

глобалізація, соціально-культурні аспекти, історическая антропология, историческое познание, межкультурный диалог.

globalization, socio-cultural aspects, historical anthropology, historical cognition, intercultural dialogue.

Перспектива формування цілісного, неподільного світу в процесі глобалізації – об'єктивна неминучість, зумовлена суспільно-історичною еволюцією. Вона виправдана, оскільки в міру формування соціально-культурного в глобальному вимірі зникнуть будь-які підстави для міжнародного суперництва, ворожнечі й конфліктів. Цілісний, неподільний світ виключить з людського життя можливість зіткнення у вигляді руйнівних війн. Тому глобалізаційні процеси об'єктивно покликані забезпечити виживання людської цивілізації та її прогрес. Глобалізація, зумовлена світовими інтеграційними процесами, покликана консолідувати світове співтовариство на ґрунті єдиного економічного простору. Процес інтернаціоналізації виробництва настільки втягує народи, країни, регіони в єдиний світовий мегасоціум, що нівелює в майбутньому сутність і обрис національно-державних утворень, їх трансформування в єдину, цілісну, неподільну міжнародну спільність – глобальний соціомоноліт [1].

Належне місце в процесі глобалізації повинна посісти концепція поліцентричного світового розвитку, заснована на світоглядних засадах оригінальності й рівноправності національних культур і цивілізацій. Вона створює основу для міжцивілізаційного діалогу. Потрібен когнітивний фундамент, який сформує передумови для побудови полікультурного світу, прийнятної для всіх народів парадигми

соціально-економічного устрою. Велику роль у цьому відводимо вивченню соціально-культурних аспектів. Так, обґрунтування й дослідження особливостей національних культур, соціально-економічних і політичних систем, знаходження історичних аналогій у розвитку етносів і цивілізацій, проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного й міжцивілізаційного діалогу, особливо в питаннях взаємопорозуміння різних історичних традицій, етнічних світобачень, конфесійних практик, переосмислення та істотна корекція соціокультурної і світоглядної позицій універсализму – стануть вагомими інструментаріями для побудови нового глобального суспільства.

Розв'язання окресленого кола проблем належить до числа актуальних завдань сучасної філософської науки, що виступає методологічною основою міждисциплінарних досліджень соціокультурних синтезів, до яких належить глобалізація.

Це питання опинилося в полі зору широкого кола дослідників. Зокрема, витоків й процес розвитку глобалізації вивчали С. Амін, А. Г. Франк, Р. Робертсон, М. Уотерс. Ці автори вважають, що глобалізація виникла ще в часи античності, мотивуючи наявністю в Давньому світі багатонаціональних імперій і транснаціональних торговельних шляхів. С. Амін зазначив, що глобалізація має прозахідну, вестернізовану форму і є

екстраполяцією процесів модернізації на весь світ; вона є продовженням політики імперіалізму й колоніалізму і вже декілька століть здійснюється провідними капіталістичними державами щодо народів Азії, Африки й Латинської Америки. М. Уотерс визначив глобалізацію як суспільний процес, у ході якого зменшується залежність соціального й культурного розвитку від географічного чинника, вважаючи, що глобалізація веде до багатополярного, хаотичного світу без централізованого управління й жорсткого набору ідеологічних і культурних преференцій.

Пов'язують глобалізацію з процесами модернізації Р. Робертсон і М. Уотерс. Науковці вважають, що вона бере початок від останньої третини ХХ ст. й зумовлена революцією в інформаційних технологіях і завершенням періоду холодної війни. Вчені Ф. Фукуяма, К. Омае вважають, що внаслідок глобалізації виник єдиний уніфікований світ, який базується на ринковій економіці, лібералізмі й детермінується потужними економічними й політичними наднаціональними органами. Зазначимо, що істотний внесок у вивчення цієї проблематики зробили праці Р. Робертсона, М. Валлерстайна, З. Бжезинського, Е. Гідденса, М. Кастельса, У. Бека, Ф. Касседі, С. Хантінгтона, В. Бека; серед вітчизняних досліджень виділимо роботи В. Андрущенко, С. Айтова, О. Білоруса, В. Воронкової, О. Дергачова, В. Кириченка, Д. Лук'яненко, С. Пирожкова, А. Уткіна, М. Чешкова, Ю. Яковця.

Метою роботи є вивчення соціально-культурних аспектів глобалізації, їхньої сутності, критеріїв, підходів, парадигм теоретико-методологічної бази гуманітарних наук та їх впливу на створення продуктивного діалогу цивілізацій і культур.

Що таке глобалізація? Розглянемо її як соціальне явище. Глобалізація являє собою соціальний процес, у ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем. М. Кастельс зауважує, що глобалізація має обмеження, оскільки існують національні держави й національні уряди, проводиться національна політика протекціонізму, наявні економічні регіони, не включені в глобальну економіку. Тому процес глобалізації не є безболісним і безконфліктним. Глобалізація зачіпає всі аспекти життєдіяльності людей: відбувається злам у психосфері, змінюються культурні, психологічні, моральні форми існування людей.

Дослідники виділяють три аспекти глобалізації як соціального явища: соціально-політичний, соціально-економічний, соціокультурний. Термін «глобалізація» має

багато значень, теорій і підходів. У соціальних науках є багато концепцій глобалізації. Отже, її можна розуміти як нескінченний синтез багатьох дисциплінарних підходів. Наприклад, дослідниця В. Воронкова сутність глобалізації бачить у «перетворенні людства на єдину структурно-функціональну систему, організовану за універсальними принципами» [7, с. 91–92]. На переконання західного соціолога В. Бека, «глобалізація – це ідеологія панування світового ринку, ідеологія неолібералізму» [2]. Але наявна полісемантичність поглядів свідчить, на думку М. Чешкова, про кризу глобалізації як науки, що не визначила ні предмет, ні об'єкт власного дослідження, у зв'язку з чим залишається відкритим питання про сутність глобалізації [4].

Глобалізація охоплює всі сфери суспільної діяльності: економіку, політику, ідеологію, культуру. Вона виражається в таких процесах:

- зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети, небувале поширення по всій планеті ідей та інформації, технологій, культури, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки;

- зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, фінансів, міграції населення внаслідок розвитку всеосяжних систем транспорту й комунікацій;

- виникнення спільних для світового співтовариства проблем, процес зростання загальнолюдських інтересів у всіх сферах людського буття, стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями.

Загалом же ведуть мову про три аспекти, у яких відображається глобалізація як соціальний феномен:

- 1) соціально-політичний – політична глобалізація визначає роль держави та інших суб'єктів міжнародного життя у світі, що глобалізується, перспективи становлення глобального цивільного суспільства, що має спільні правові принципи й норми;

- 2) соціально-економічний – економічна глобалізація визначає формування глобальних ринків і стратегії поведінки корпорацій і міжнародних фінансово-економічних інститутів, перспективи формування принципово нових економічних відносин і типів господарства;

- 3) соціокультурний – культурна глобалізація визначає глибинні зміни в культурних стереотипах у зв'язку з новітніми науково-технічними, соціальними нововведеннями; перспективи міжкультурного діалогу.

Спостерігаються базові мегатенденції глобального цивілізаційного процесу в соціокультурній сфері: а) «культурна поляризація»; б) «культурна асиміляція»; в) «культурна гібридизація»; г) «культурна ізоляція».

«Культурна поляризація». Саме під знаком цієї тенденції пройшла більша частина ХХ ст.: протиборство двох таборів – капіталістичного й соціалістичного. Основний механізм реалізації цієї мегатенденції – поляризація та сегментація політичної й геоеконімічної карти світу, супроводжувані формуванням військово-політичних і економічних регіональних союзів.

«Культурна асиміляція» виходить з того, що альтернативи «вестернізації» немає. Розширюється процес установалення універсальних («загальнолюдських») норм і правил у міжнародних відносинах.

«Культурна гібридизація» доповнюється процесами транскультурної конвергенції й формування транслокальних культур – культур діаспори, а не традиційно локалізованих, що прагнуть знайти національно-державну ідентичність культур. Світ поступово перетворюється на складну мозаїку транслокальних культур, що утворюють нові культурні регіони. Інтенсифікація комунікацій і міжкультурних взаємодій, розвиток інформаційних технологій сприяють подальшій диверсифікованості різноманітного світу людських культур, а не їхньому поглинанню якоюсь універсальною «глобальною культурою».

«Культурна ізоляція». ХХ ст. дало численні приклади ізоляції й самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків («санітарні кордони» або «залізна завіса»). Джерела ізоляціоністських тенденцій усторіччі, що розпочалося, будуть такі: культурний і релігійний фундаменталізм; екологічні, націоналістичні й расистські рухи; прихід до влади авторитарних і тоталітарних режимів, що проводимуть соціокультурну автаркію, обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свободи пересування, жорсткість цензури.

Глобалізація може змінювати не тільки економічні чи політичні показники розвитку країн. Цей процес набагато глибший і може змінити й інші сторони людського життя, саму людину. Глобалізаційні процеси сучасності відбуваються не на засадах об'єднання чи співіснування рівноправних економічних, політичних, культурних світів, а саме на уніфікації й асиміляції, що позбавляє окремі цивілізаційні архіпелаги не тільки їхньої сутності, а й просто знищує їх. Сьогодні глобалізаційна відкритість набуває асимілятивних форм. Напевно, форми сучасних глобалізаційних процесів було закладено західною цивілізацією. Але є думка, що низка цивілізацій змогли б розбудуватися й на плюралістичних засадах.

Однією з характеристик модерної глобальної цивілізації є її культурна нерозбірливість. Практично весь культурний та інформаційний

продукт залучається до загального «тигля». Отже, відбувається культурна уніфікація, яка полягає в тому, що людина чи група людей насправді відмовляється від своєї культурної конвенції, виходить зі своєї культурної традиції, щоб по можливості увійти в іншу, ту, що здається їй привабливішою, або до якої вона змушена увійти. Однак вона зазвичай не потрапляє в культурний контекст, а опиняється в проміжному культурному конструкті, з його урізаними формами, мовою, дискурсом.

Таке адаптування ми називаємо плюралізмом. Культурний плюралізм веде до успадкування всіх культурних конвенцій і перетворення їх на універсальну «глобальну культуру». Можна говорити про плюралізм як толерування різниці, відмінності. Так, інформаційна революція є ключем, який дасть змогу технічно в глобальній інформаційній мережі, мережі спілкування, забезпечити комфортну можливість існувати всім уніфікованим культурам. Комп'ютеризація комунікативних систем уже надає таку можливість.

Культура – це не статична, наглухо замкнута в собі система, а потік значень, який постійно розчиняє старі устрої й вступає в нові зв'язки. Отже, значення однієї культури змішуються зі значеннями іншої, відбувається творення іншого культурного коду. Межі такої понятійної системи нечіткі, розмиті, у ній багато суперечностей. Саме таких рис набуває «глобальна культура». У ході глобалізації втрачаються величезні поклади культурної пам'яті та знань. Але занепад культур не є характеристикою тільки сьогодення. Вражає не це, а швидкість, з якою відбувається цей процес в епоху глобалізації. Але кількість цих змін може і якісно змінити культурне обличчя світу й уодноманітнити не лише культурні пропозиції, а й культурні розв'язки завдань, що неминуче поставатимуть перед людством, – і це є небезпечним.

Таким чином, період, що розпочався після завершення холодної війни й характеризується трансформацією світової економіки, тріумфом американської системи цінностей, ортодоксальною ідеологією, технологічною революцією, нездатністю національних держав розв'язати глобальні проблеми, – визначається як глобалізація.

З'ясуємо підходи до дослідження глобалізації. 1) Функціональний підхід – акцентує роль національних держав у справі спасіння національних економік від згубного впливу «гібридної» та «космополітичної» глобалізації. 2) Апологетичний підхід – підкреслює роль глобальних ринків в інноваційних процесах,

обмежуючи втручання держави в процеси «космополітичної глобалізації». 3) Технологічний підхід – головна увага приділяється найновішим «кібернетичним» технологіям як умовно вибірковій «гібридній глобалізації», що допомагає периферійним країнам інтегруватися в глобальну економіку, зберігаючи власну регіональну специфіку. Поряд з цими підходами виокремлюються певні парадигми розуміння цього історичного явища (Я. Пітерс): а) «зіткнення цивілізацій» – фрагментація світу відбувається через цивілізаційні відмінності, які базуються на культурній диференціації; б) «макдональдизація» – гомогенізація культур, що здійснюється транснаціональними корпораціями й відбувається під прапором модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації); в) «гібридизація» – широкий спектр міжкультурних взаємодій, що ведуть до взаємозбагачення.

Методологія синергетичної парадигми глобалізації за головну мету ставить пізнання принципів самоорганізації різних систем. Вона передбачає картину світу, що складається з сукупності нелінійних процесів. Синергетична дослідницька стратегія представлена багатьма вченими: модель, пов'язана з іменем І. Пригожина, модель російської школи синергетиків на чолі з С. Курдюмовим; модель української школи синергетиків на чолі з І. Добронравовою, В. Бехом, В. Воронковою, І. Предборською. Ми живемо у світі нестійких процесів, в умовах сильного відхилення від рівноваги. Згідно з дослідженнями І. Пригожина й І. Стенгерса, нерівноважність породжує «порядок із хаосу». В основі будь-якої самоорганізованої системи є самоорганізація, яка є феноменом, що властивий винятково людським спільнотам. З хаосу як енергійного й неупорядкованого саморуху елементів за вмілого та ефективного керівництва виникає самоорганізація, що сприяє стабілізації суспільства.

Синергетична парадигма зосереджує увагу на аспектах реальності, найбільш характерних для сучасної стадії соціальних змін: різновпорядкованості, нестійкості, різноманітності, нерівноваженості, нелінійних співвідношень, темпоральності. Таким чином, за методологією синергетичної парадигми, глобалізація – це процес стрімкого формування єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі нових, переважно комп'ютерних технологій. Атрибути глобалізації – глобальне телебачення, Інтернет, віртуальна реальність, інтерактивність, вплив інформаційних технологій на суспільство й на людину. Глобалізація – процес становлення

єдиного взаємопов'язаного світу, в якому народи не відокремлені один від одного, а взаємопов'язані один з одним і детермінуються економічними, фінансовими, політичними відносинами, об'єднуючись в один єдиний глобальний світ.

На початку XXI ст. ситуація у світі змінилася. Неоліберальна модель економічних і суспільних перетворень в умовах глобалізації виявилася неефективною, зокрема в економічних і соціокультурних трансформаціях Латинської Америки, Індії, низки країн пострадянського простору. Світові лідери економіки – Китай, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія – використали в трансформаційних процесах власні моделі розвитку, які формувалися на ментальних, культурних, історичних особливостях цих країн. Тому сьогодні свідчить про багатополарність світового й регіонального розвитку.

Відповідно до глобальних трансформацій змінюються й підходи соціально-гуманітарних наук. Адже потрібно враховувати надбання й особливості всіх цивілізаційних утворень. Соціально-гуманітарні науки повинні донести до суспільства найважливіші історичні події незахідних країн з їх ментальними, соціальними, культурними, етичними особливостями. Саме тому велику роль відводимо історичній антропології, яка вивчає ментальність, соціокультурні особливості народів і цивілізацій та їхній вплив на сучасний розвиток країн. Вивчення індивідуальної та масової психології, подій і процесів минулого є важливим інтелектуальним підґрунтям для взаємопорозуміння й діалогу цивілізацій.

Значний внесок у вивчення цивілізаційної динаміки зробили М. Вебер, І. Г. Гердер, М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, Л. Гумільов та ін. Важливу роль у їх дослідженнях відіграє аналіз ментально-культурних основ цивілізаційних утворень. Зокрема, М. Вебер сформував власну концепцію бачення принципів соціального існування й функціонування людства як системи, розвинув поняття культурно-історичних типів, особливу увагу приділив вивченню морально-етичних принципів суспільства, пов'язував економічний розвиток країн з релігійним світобаченням. На думку вченого, на розвиток капіталізму в Європі великий вплив мав кальвінізм [3].

І. Г. Гердер визначив проблему особливостей історичних процесів у різних народів, які зумовлені географічними межами їх існування. М. Данилевський висунув теорію культурно-історичних типів, які визначав як сукупність народів, поєднаних спільною мовою, релігією, культурними традиціями. «Життєвий шлях» таких формувань проходить повний цикл

розвитку – від народження до смерті [5, с. 91–92]. О. Шпенглер сформулював концепцію «високих культур», які повністю реалізувалися у світовій історії, говорив про поліцентричний розвиток людства.

А. Дж. Тойнбі досліджував розвиток цивілізацій, розробив цивілізаційний підхід до вивчення історії [8]. Учений провів багатоаспектний аналіз функціонування цивілізацій і особливостей їх структури, ментальності, змісту та траєкторій розвитку. Особливістю досліджень вченого є те, що в них не було етнічних, расових і конфесійних упереджень і ідей про пріоритет в історії будь-якої цивілізації (зокрема й Західної) [8, с. 156]. Він пропонував переорієнтувати бачення світу в бік розуміння й усвідомлення мультикультурності світу. Л. Гумільов висунув гіпотезу, що містила пояснення причин саморозвитку етносів, цивілізацій під впливом енергії природи, біосфери [5, с. 33–34]. Усі названі дослідники розуміли полікультурність світу, вбачали необхідність діалогу й інтелектуального взаємозбагачення культур.

Цивілізаційна структура світоустрою, притаманні їй відмінності в історичному, етнічному, ментальному, культурному аспектах знаходять відображення й продовження в геоекономічних, геополітичних, суто культурних розбіжностях і протиріччях між великими «світами» людства. Формування продуктивного діалогу цивілізацій і культур, міжкультурного та міжконфесійного спілкування свідчить про наявність парадигми глобалізації, що є альтернативною домінантній нині і яку можна назвати парадигмою діалогу культур.

Велика роль у створенні такої парадигми належить освіті. Насамперед університетам як фундаментальній основі освіти в сучасному світі. Провідні держави світу постійно примножують і вдосконалюють систему освіти, систему університетських процесів. Це важливо як на рівні конкретного університету – для формування якихось незалежних впливів, думок, діалогів, поглядів, так і, звичайно ж, на рівні міжуніверситетському. Це цілком можуть бути дискусії між університетами, пропонування різних (залежно від регіону, середовища формування аргументів) позицій, які налаштовують співрозмовників на зважений і відповідальний діалог. Освіта слугує транслятором традиції. Адже основний зміст освіти спрямований на забезпечення передачі молоді досвіду попередніх поколінь і засвоєння нею цього досвіду, а вже після засвоєння виникає потреба в розвитку, змінах, інноваціях. Зміни не можуть виходити з якихось суб'єктивних бажань, а мають спиратися на об'єктивні засади.

Освіта як концентрована форма процесу соціалізації покликана зберігати й культивувати наявні традиції, наслідувати й примножувати їх. У центрі мультикультурних освітніх програм повинен бути автономний індивід з його невідчужуваним правом на визнання й збереження власної індивідуальності. Індивід повинен мати право на ідентичність, а отже, на вільний вибір своєї культурної належності. Це можливо за умов плюралізму форм життя, які є формами самоствердження індивідів і груп. Але в нашому суспільстві й в освіті зокрема визначається суперечність, наявна в міжкультурному спілкуванні – глобальне й локальне, що означає набуття ознак громадянина світу без втрати власного коріння. Подолати цю суперечність можна, поєднавши загальносвітові прагнення до діалогу зі збереженням національної самобутності та ідентичності.

Глобалізація змушує змінити методологію історичної освіти. Головна ідея – формування почуття дотичності до світової та європейської спільнот. Але є і суперечність між формуванням національної самосвідомості й відчуттям унікальності, з одного боку, і відчуттям себе частиною світової спільноти, з іншого. А тому потрібно зберігати баланс між унікальним і космополітичним. Історичне пізнання вивчає певні історичні епохи й те, за допомогою чого це стає можливим (сучасний спосіб життя й відповідне йому мислення). В історії є дві знакові царини: минула культурно-історична епоха, об'єкт пізнання, і сучасність, до якої належить дослідник і яка визначає методи та форми історіографічного мислення. А історична освіта дає можливість вивчати історію свого краю, зрозуміти, чому саме так склалися відносини з сусідами. Знаходження балансу між формуванням національної самосвідомості й космополітичним мисленням і є полікультурністю. Саме полікультурність дає змогу зрозуміти й пояснити почуття національної гордості за певні історичні події свого краю й відчуття належності до європейської та світової спільнот (світ, що глобалізується).

Отже, дослідження соціально-культурних аспектів глобалізації, їхньої сутності, критеріїв, підходів, парадигм теоретико-методологічної бази дало змогу дійти висновку про значну роль цього напрямку в процесі глобалізації. Сучасна гуманітарна наука змінює підходи до вивчення дійсності. Вона повинна донести до суспільства найважливіші історичні події всіх країн з їх ментальними, соціальними, культурними, етичними особливостями, врахувати надбання й специфіку кожної цивілізації. Осмислення своєї культури крізь призму світового культурного

надбання і є основною тенденцією викладання сучасних історії та культури. Досконале вивчення гуманітарною наукою соціально-культурних аспектів сприяє продуктивному діалогу цивілізацій і культур у світі, що глобалізується.

Накопичення значного досвіду, формування концептуальних схем, які пояснюють причини, зміст і перспективи глобальних трансформацій, створюють умови для переосмислення й аналізу радикальних перетворень сучасності.

Список використаних джерел

1. Айтов С. Ш. Исторично-антропологічні та філософські аспекти діалогу культур і процеси глобалізації / С. Ш. Айтов // Сучасні соціально-культурні дискурси. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. — С. 100—104.
2. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 5. — С. 10—19.
3. Вебер М. Избранное. Образ общества : сборник работ / Макс Вебер. — М. : Юрист, 1994. — 702 с.
4. Глобалізація і безпека розвитку / За наук. кер. Білоруса О. Г, Лук'яненко Д. Г. та ін. — К. : КНЕУ, 2001. — 733 с.
5. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. — СПб. : Кристалл, 2001. — 639 с.
6. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. — М. : Книга. — 572 с.
7. Політика європейської інтеграції / За ред. Воронкової В. Г. — К. : ВД «Професіонал», 2007. — 512 с.
8. Тойнби А. Дж. Мир и Запад / А. Дж. Тойнби // Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. — М. : Прогресс, 1996. — С. 155—195.

Відомості про автора:

Чаркіна Тетяна Іванівна
tatyana.charkina@mail.ru

Національний університет цивільного захисту України
вул. Чернишевська, 94, м. Харків,
Харківська обл., 61023, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1362>

Надійшла до редакції: 29.04.2016 р.
Прийнята до друку: 05.05.2016 р.

References

1. Aitov, S. Sh. (2011). *Historical-anthropological and philosophical aspects of the dialogue of cultures and globalization processes*. In : Modern socio-cultural discourses. Dnipropetrovsk : DNU, 100—104. [in Ukrainian]
2. Beck, U. (2002). Political dynamics in the global society of risk. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniia*, 5, 10—19. [in Russian]
3. Weber, M. (1994). *Selected works. The image of society : collection of works*. Moscow : Yurist. [in Russian]
4. Bilorus, O. H., Lukianenko, D. H. (2001). *Globalization and development safety*. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian]
5. Gumilev, L. N. (2001). *Etnogenesis and the Earth's biosphere*. SPb : Kristall. [in Russian]
6. Danilevskii, N. Ya. *Russia and Europe*. Moscow : Kniga. [in Russian]
7. Voronkova, V. H. (2007). *Politics of European Integration*. Kyiv : VD "Profesional". [in Ukrainian]
8. Toynbee, A. J. (1996). *The World and the West*. In : Civilization on Trial. — Moscow : Progress, 155—195. [in Russian]

Information about the author:

Charkina Tetiana Ivanivna
tatyana.charkina@mail.ru

National University of Civil Protection of Ukraine
94 Chernyshev'ska St., Kharkiv,
Kharkiv region, 61023, Ukraine
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1362>

Received at the editorial office: 29.04.2016.
Accepted for publishing: 05.05.2016.